

Ружица Јовановић¹
Висока школа стипендијских студија за васпитаче
Шабац

ИСТОРИЈСКЕ ЧИЊЕНИЦЕ У ПРИПОВЕТКАМА ЛАЗЕ ЛАЗАРЕВИЋА

Реалисти су као свој циљ истицали објективну истину. Као и научна истина, она мора бити објективна, егзактна документована и доказива. Интересантно је проучити колико су испунили тај захтев. Ови текстови носе знакове фикционалности (*измишљене приче*), али могућност провере постоји. Пошто су врхунски српски реалисти такође били изразити регионалисти, може се утврдити однос маште и стварносних чињеница у њиховом делу, а на основу историјских, архивских, етнографских, социолошких и сличних истраживања. Као пример за анализу користиће се приповетке Лазе К. Лазаревића, односно његов приказ живота грађанске средине краја 19. века у Шапцу.

Кључне речи: реализам, слика грађанског друштва, историјске чињенице, истинитост, поређење

Судбина писца да везаност за своје корене пројектује у свом књижевном опусу, код Лазе Лазаревића вишеструко је корисна. Својим делом овековечио је живот завичаја у последњим деценијама деветнаестог века. Објективно јер је упоредиво са историјским чињеницама, али неизбежно обојено уметничком опсервацијом. Лично познавање даје слику, можда, много објективнију него што је може стећи површним посматрањем прилика о одређеној средини, а писац посебно реалиста врши „Транспозицију на план књижевности свакодневног живот”. (Goldman 1967: 51)

Када Јован Дучић говори о својим сапутницима за Лазаревића каже: „Прича Лазе Лазаревића, најкултурнијег и најдаровитијег, није уопште прича из Београда, где је живео, него из паланке, где је рођен”. (Dučić 1971: 18) Изгледом града у коме је рођен и одрастао Лазаревић се бави увек у контексту приче, као уводом у радњу, и то не обавезно на почетку. Опис шабачке чаршије у пазарни дан срећемо у приповеци *Први њуш с’ оцем на јушрење*:

„Кад изађох на улицу, иде свет као обично: Сваки гледа своја посла. Силни сељаци дотерали којешта на пијацу. Трговци завирују у вреће и пипају јагњад. Новак пандур дере се и одређује где ће ко да притера кола. Деца краду трешње. Сретен ћата иде с добошарем по вароши и чита да се забрањује пуштати свиње по улицама. Тривко извадио јагње, па виче, вруће, вруће, а пијани Јова игра у једној барици”. (Lazarević 1976: 163)

1 dimdjur@open.telekom.rs

По детаљима се види да говори о добро познатој средини и људима. И у историјским сведочанствима налази се сличан опис пазарног дана: „После изградње шабачке пијаце променио се начин трговања. Сељаци су доносили и веће количине производа на тржиште, а не само по неколико врећа као раније”. (Milić 1980: 183) На самом почетку познате приповетке стоји:

„И сумрак се поче хватати а лађе још нема. Свет који ју је чекао поче се разилазити... Одоше и оба практиканта са Марком столаром, свадивши се најпре с гостионичарем што им је точио још прошле среде отворено пиво. Пођоше и кочијаши, нудећи се да по два три гроша возе у варош”. (Lazarević 1976: 288)

Нису случајно јунаци Лазаревићеве приповетке сваки дан ишчекивали лађу. И то у два наврата: „Паробродска агенција Првог цесарско-краљевског дунавског друштва држала је од 1890. редовну линију сваког дана од Београда до Шапца, и то ујутру у 7 ч. Из Шапца, а у 14 ч. Поподне из Београда за Шабац”. (Milić 1980: 184)

Развој занатства и трговине у Шапцу тога времена дефинисао је Закон о стварању еснафа и трговинских удружења. „Оснивање еснафа одобравало је Министарство унутра-шњих дела, касније Министарство финансија, а од 1882. Министарство народне привреде” (Milić 1980: 210) „Повезивање трговаца у оквиру исте струке и формирање посебних еснафских организација, имале су утицаја на сређивање стања у трговини”. (Milić 1980: 131) Како се, у време о коме пише Лазаревић уопште постајало трговац? „Још је Закон о еснафима из 1847. године предвидео да се право одређеном радњом у трговини или знатству може дати само ономе ко за то има потребних квалификација, које су се стицале углавном учењем заната, а половином XIX века већ су неки одлазили у школе и ван Шапца, понекад и у Београд... Трговинско-занатлијски одбор из 1871. предложио је отварање недељних и празничких школа за трговачке помоћнике, калфе и шегрте”. (Jevtić 1983: 281) Праксу да се, као први корак мора пронаћи газда или мајстор који ће примити шегрта, писац је приказао у недовршеној приповеци *Вучко*: „Газда Јово, да си ми по Богу брат, прими га ти себи... Ама како снахо? - У радњу, промуца оно кроз плач - шегрт!” (Lazarević 1976: 384) Сам газда Јово пример је развојног пута трговца: „Василије, например, одведе свог Јову газда Јакову, првome трговцу, у кога су се шили: јечерме, унићи, памуклије фистани, а уз то се још продавао памук, паприка, пауново перо, дуге, шишарке, цреп са његове циглане, моракошње и цакови.”

У приповеци *Он зна све*, упознајемо форму отварања заједничке трговине:

„Уговор. Између нас два рођена брата, мене Видака и мене Вучка, рођеног брата Теофилович, односећи се на, чрез наш заједнички труд стечено, наше заједничко и братско имање о томе као што следује...” (Lazarević 1976: 355)

У историјским подацима о развоју трговине налази се: „У недостатку довољног капитала за улагања у трговину јако је био развијен ортаклук, у ствари облик испомагања трговаца удруживањем средстава ради предузимања замашнијих послова и одговарања обавезама на време.” (Milić 1980: 40) Благоје казанџија из приповетке *Све ће што народ позлатијиши*, који објашњава, у дугом разговору свој статус, начин рада и перспективу:

„Мој син? Казанџија... Ја сам због ових оскудних времена продао све што сам имао - шта ће ми? Само сам алат оставио. Али док је његових руку и алата, биће нама двојци хлеба, па баш да нас је и десеторо!” (Lazarević 1976: 290)

Није само Благоје казанџија био у тешкој ситуацији „Велики број ситних занатлија био је порески инсолвентан. Надлежним властима пристизале су непрестано молбе инсолвентних занатлија ради одгађања или потпуног ослобађања од порезе”. (Milić 1980: 28)

Митрова љубав према коцки, наслеђена је објашњењем његових навика, уобичајених за трговце „Вечерамо, он тури чибук под леву мишку, задене дуванкесу под пазух, па хајд!” (Lazarević 1976: 154) У кафану није ишао нити ради пића, нити само због друштва: „Пио је врло мало, и то само вино. Ракију и када огледа за куповину, испљује, па накисели лице. Ни за кахву није Бог зна како марио... па шта је радио сву ноћ по механама?” (Lazarević 1976: 156) Одговор даје Марица, преклињући га у врло интересантном дијалогу:

„А што си ти узела мене заклињати децом и плакати надамном живим? Што слиниш за једним дркелом? Није он мене стекао него ја њега! Сутра, ако хоћеш, да купим десет! Знам, Митре, брате - каже она милостиво - ал' хоће душмани све да однесу. Остави се брате, тако ти ове наше нејачи, проклете карте”. (Lazarević 1976: 157)

О коцкању, као пороку, у то време постоје белешке хроничара. „Осим свега што је приказано, Шабац је имао још једну разоноду - коцкање, која је опасно заводила људе из овог града. Тома Вучић Перишић одлазећи из Шапца, 1844. - припретио је Шапчанима због њиховог коцкања, 1845. донета је уредба којом је предвиђено да полицајне власти могу сасвим играње карти забранити у случајевима где виде да се играње карти преко границе умерености чини, и где се почну људи упропаштавати.” (Јевтић 1985: 22) „Кафана је била, много пре отварања читалаштва, организовања певачких друштава и сл. место окупљања, склапања послова, договора. Неко је у своје време у штампи наговестио, а то су после донеле још једне београдске новине, да ниједна варош у Србији нема толико кафана, чак ни сам Београд, колико их има варош Шабац, а то да су све оне јако посећене и увек пуне гостију.” (Šašić 1988: 152) У приповеци *Он зна све*, Илинка се поноси знањем свог мужа, Видака. Илинка брату, студенту, показује кућну библиотеку свога мужа

„Њене се очи засветлеше победоносном прстодушношћу. Она ме дохвати за руку и уведе у велику собу. На орману под иконом стајала је једна триестина лепо поређаних и лепо укоричених књига.” (Lazarević 1976: 339)

Новица Прстојевић, бавећи се културном историјом Шапца запишује: „Основано је, лета 1846. године Читалиште Београдско, а Шапчани одмах, да случајно за Београдом много заостали не би, 1. августа 1847. подносе молбу Попочитељевству преосвештенија за дозволу ради отварања свог читалаштва.” (Prstojević 1997: 98) „Читалиште је отворено 29. септембра, односно, по новом календару 11. октобра 1847. године, где је одмах уписано двеста првих чланова, приложника и читаоца ревностних.” (Prstojević 1997: 99). „Па шта ради она моја ниска дуката? Што ће онај лежећи новац? Узми га у трговину!” (Lazarević 1976: 167) Помињање њене ниске дуката има упориште у стварности, у обичају (оновременском) доношења мираза у нови дом. „Поред девојачки’ аљина једну собу лепог, за данашње сталешћије одговарајућег намештаја и поред свега тога 200 дуката ћесарских у злату, од којих половина, ако то ти је довољно да се један леп тепелук од бисера и једна везена бисером шамија начини и као накит собом цура донесе.” (Milić 1980: 99) Тај, женин новац, помиње се и у прози Станковића, Нушића и Сремца, што указује да је обичај био широко укореењен у српском народу и представљао је врсту сигурности, материјалне, за девојку која се одвајањем од родитељског дома излаже неизвесности. приказује Лазаревић и сеоску задругу у Мачви. Све би било дивно, али... Приповетка *На бунару*, једна од оних којом се Лазаревић умешао у сеоске приповедаче. Све почиње идиличном сликом многобројне задруге Матије Ђенадића:

„Каква је то кућа, старинска задруга – читава војска. Дођи само увече, а да ти се надају, па ће те пресрести једна снаха на самом путу, с лучем у руци. Друга стоји у шљивику, трећа је пред стајом, четврта одбија псе, пета у кућињи, шеста у соби куд те воде – читави сватови.” (Lazarević 1976: 224)

Задруга као домаћинство са бројем чланова који је већи од такозваног нуклеуса породице, у Мачви, према попису из 1863. веома је заступљена. „Број домаћинстава преко 10 чланова износи 761, у проценту 16% од свих домаћинстава. Највеће домаћинство забележено у Мачви је у селу Причиновићу и састојало се од тридесет чланова. Друго по величини домаћинство, од двадесет седам чланова, такође се налазило у Причиновићу”. (Vasiljević 1996: 270) Наравно да Матија Ђенадић није био једини гостољубив у селу, Лазаревић је њега одабрао као пример богатог домаћина. О његовој старости писац каже: „Матија је Ђенадић човек веома стар. На челу му се види белега од ране коју је добио у хајдук Вељковом шанцу”. (Lazarević 1976: 228) Да књижевни јунак није старац који је плод пишчеве маште, говоре подаци прикупљени у статистички обрађеним резултатима пописа становништва Мачве, 1863. „Забележена су четири стогодишњака, житеља села Белотића, Црне Баре и Бадовинаца (Росић Станко из Бадовинаца имао је 110 година). Ова категорија становништ-

ва поднела је највећи терет у борби (мушкарци) бежанији и страдању (жене) у I и II устанку.” (Vasiljević 1996: 269) Матија Ђенадић и свештеник из приповетке *Школска икона*, ваљда најтачније одсликавају Лазаревићеву животну филозофију: узети најбоље од старог и од новог. Колико је реално приказао живот свештеника и учитеља на селу? Свештеник, који је један од најпозитивнијих ликова Лазаревићеве прозе, човек који води рачуна о свима и свему, сам се ослањајући на здрав разум а поштује ученије од себе: „Оче владико, старија је твоја и паметнија од моје. Само још да видим што ће село рећи.” (Lazarević 1976: 188) Сам чин Маријиног поласка у школу, веома је напредна идеја за село тог периода, када женска деца нису ишла у школу. За дечаке је већ школовање било уобичајено. „У школу се узимају деца из задружних кућа и из они које двоје или више мушке деце имају, како се где потреба укаже.” (Jevtić 1980: 327) Али у општем закону о школама донетом 1844. године први пут је поменуто школовање женске деце: „По селима и другим мањим местима деца женска учиће са мушком заједно у једној соби. Само ће девојке са навршеном десетом годином училиште посештовати престајати.” (Jevtić 1980: 308) Учитељ објашњава окупљеним сељацима, док још у селима није заживело као обавезно школовање девојчица:

„Е, идите у варош, господар и газда-Станоје па ћете видети. Тамо иду сва дјеца, и мушка и женска, и тако је сад време дошло да ће и по селима почети, па је гријота да дијете задоцни”. (Lazarević 1976: 180)

По варошима пак и већим местима девојке ће особито и одјелне у другом училишту учити. (Jevtić 1980: 308) У Шапцу је постојала женска школа: „Пошто је број женских ученица порастао на преко 120, крајем 1859. постављена је Јулијана Михаиловић, кћерка Ане Михаиловић за млађу васпитатељку женске младежи.” (Jevtić 1980: 310). У слици Мачве, тај нови свет, коме се не противи али га не прихвата здраво за готово, приказао је кроз лик новог учитеља у приповеци *Школска икона*.

„Баш посла! У народу се не може ништа учинити. Заузимајући се за њега, пишући и говорећи, упропастио сам своју каријеру и спао на то да будем учитељ.” (Lazarević 1976: 200)

Учитељ као негативан лик, човек који не одговара моралним стандардима васпитања деце, није плод пишчеве маште. Таквих је заиста било. „Сељани из Накучана подигли би тужбу у којој се жале на учитеља Марка Рајковића, што их код власти оптужује, и завађа сељаке између себе а школу напушта и по 15 дана у њу не долази.” (Jevtić 1980: 329) или „За Марка Берића, учитеља из Богатића дошло је пријава да је од неког времена рђавог владања.” (Jevtić 1980: 329) Није дакле у питању Лазаревићев лични антагонизам према наглим, исхитреним променама. Заиста је било лоших учитеља.

Станија је скромна, без жеље да се супроставља било чему, па ни обичају да се госту изују чизме, што гост одбија.

„Не могу никако да се навикнем на тај луд обичај да она овако чиста, красна цура изува каљаве и гломазне чизме. Не само то, већ је гостопримство подразумевало да му та иста девојка опере ноге, што овај одлучно одбија: Нећу, како ноге? Иди ти, па вечерај. Доста си се данас намучила.” (Lazarević 1976: 215)

Није то обичај у кући Угричића, већ у српском селу тог времена, о коме пишу проучаваоци тих појава. „Интересантни су обичаји приликом дочекивања госта. Сви они имају за циљ да госта вежу за кућу у коју је дошао, да са њим склопе изванредан ритуални савез. Најочуванији обичаји ови су: прво, госту се кад дође, изује обућа и оперу ноге.” (Ѓајкановић III 1994: 266) Кућу те вечери нападају хајдуци, а да Лазаревић није одступио од историјског оквира времена, потврђује др Стеван Игњић позивајући се на податке Архива Србије: „Подстакнуто појавом хајдука у околини Шапца и Лознице и изложено сталној критици Либреалне партије, Начелство подрињског округа предложило је Министарству унутрашњих послова низ мера ради истребљења хајдучије. У акту од 26. октобра 1889. стоји: „У жељи да се хајдуци што пре истребе у округу подрињском, неопходно је да се сви сељаци, који живе у планинским колибама саселе у насељена места, да се у свим селима формирају патроле од наоружаних мештана, које би редовно контролисао председник општине, да по свим насељеним местима крстаре чете потајника и да контролишу општинске патроле, да среске власти наоружају сигурна лица која ће с времена на време крстарити у округу.” (Игњић 1980: 232) Из наведеног се види да употребљивањем стварносне грађе, историјских чињеница и етнографских података са књижевним стварањем Лазе Лазаревића да је одговарајући захтеву књижевне епохе пратећи свој лични приповедачки сензибилитет писац оставио иза себе историјски документ о једном граду и једном времену.

Литература

- Vasiljević 1996: М. Vasiljević, *Маčва - историја становништва*, Bogatić ЈР РТТ Србије.
- Goldman 1967: L. Goldman, *Структуралистичко-генетички метод у историји књижевности*, у: Sreten Petrović (red.), *Sociologija književnosti*, Z.U.N.S., Beograd, 1990.
- Dučić 1971: J. Dučić, *Moji saputnici, Eseji i putopisi*, Novi Sad - Beograd Matica srpska - SKZ,
- Jevtić 1983: М. Jevtić, *Urbanističko-arhitektonsko-komunalni razvoj Šapca*; Šabac Godišnjak M.I.A. br.17.
- Lazarević 1976: L. Lazić, *Izabrana dela*, Beograd, Rad.
- Milić 1980.: D. Milić, *Jedan vek privredne istorije Šapca, u: Šabac u prošlosti III*, Šabac Glas Podrinja.
- Prstojević 1998: N. Prstojević, *Šabac gospodara Jevrema, U. G. Sport u Podrinju*, Šabac.
- Ѓајкановић 1994: V. Ѓајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910-1924*, књига 3; Beograd SKZ, BIGZ, Prosveta, Partenon.
- Šašić 1988: B. Šašić, *Znameniti Šapčani i Podrinci*, Šabac U. G. Sport u Podrinju.

Ružica Jovanović

HISTORICAL FACTS IN LAZA LAZAREVIĆ'S NOVELS

Summary

Realists emphasized objective truth as their aim. Just as the scientific truth, their truth had to be objective, precisely documented and provable. It is interesting to consider the extent to which they fulfilled this requirement. These texts bear signs of fictionality (*fictional stories*), but the possibility of authentication exists. Considering the fact that the most prominent Serbian realists were also extreme regionalists, it is possible to establish the relation between imagination and real facts in their work, based on historical, archival, ethnographic, sociological and similar research. The short stories of Laza K. Lazarević, i.e. his depiction of life in the urban environment in the end of the 19th century in Šabac, will be used as an example for the analysis.

Key words: realism, civil society, historical facts, veracity, comparison

Примљен 8. новембра 2014. године
Прихваћен 4. јуна 2015. године

Наслеђе 31 • 2015 • 305-311